

QIZLAR TARBIYASIDA OILA VA MAHALLA BILAN HAMKORLIKNI TASHKIL ETISHNING ILG'OR TAJRIBALARI VA ULARNI AMALIYOTGA JORIY ETISH

*Abdurazoqova Marg'uba Muxammad qizi — Qori Niyoziy nomli Tarbiya
pedagogikasi milliy instituti tayanch doktoranti*

Annotatsiya: Maqolada qizlar tarbiyasida oila va mahalla bilan hamkorlikni tashkil etishning ilg'or ilmiy-amaliy tajribalari tahlil qilingan. Jadid ma'rifatparvarlik merosi, o'zbek pedagogika fanida olib borilgan dissertatsion tadqiqotlar, shuningdek UNICEF, YUNESKO, FAWA va BRAC kabi xalqaro tashkilotlarning qizlar ta'limi va ijtimoiy faolligini qo'llab-quvvatlash bo'yicha aniq raqamli natijalarga ega tajribalari qiyosiy o'rganilgan. Tadqiqot natijalari ushbu tajribalarni O'zbekiston sharoitida amaliyotga joriy etishning pedagogik yo'llarini asoslab beradi.

Kalit so'zlar: qizlar tarbiyasi, oila-mahalla hamkorligi, ijtimoiy faollik, ilg'or tajriba, gender teng pedagogika, shartli pul transferlari, mentorlik, milliy qadriyatlar.

KIRISH

Qizlar tarbiyasi masalasi o'zbek pedagogik fikrida uzoq tarixga ega. XX asr boshlarida jadid ma'rifatparvarlari, jumladan Abdulla Avloniy o'z asarlarida tarbiyani "birinchi uy tarbiyasi — ona vazifasi, ikkinchi maktab va madrasa tarbiyasi — ota, muallim va hukumat vazifasi" sifatida ta'riflagan va bilimsiz ota-onalar farzand tarbiyasiga to'sqinlik qilishi mumkinligini achchiq kinoya bilan ko'rsatib bergan edi ^[1.10]. Bu g'oya bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan, chunki

qizlar tarbiyasida oila, maktab va mahalla o'rtasidagi izchil hamkorlik ularning shaxs sifatida shakllanishi uchun zaruriy shart hisoblanadi.

Ilm-fan, texnika va texnologiya taraqqiyotining jadal sur'atlar bilan rivojlanishi oilada qizlar tarbiyasini tashkil etish ishi mazmuniga nisbatan yangidan-yangi talablarni qo'yimoqda, biroq tadqiqotchilar ta'kidlashicha, an'anaviy ravishda muvaffaqiyatli tashkil etilgan "oila va ta'lim muassasasi" hamkorligi ko'pincha shaklan saqlanib qolgan, mazmunan esa faqat moliyaviy-xo'jalik masalalari bilan cheklanib qolmoqda ^[5.1]. Bu holat hamkorlikning mazmunini qaytadan ko'rib chiqish va ilg'or tajribalarni o'rganish zaruriyatini keltirib chiqaradi.

O'zbekiston pedagogika ilmida ushbu muammo bo'yicha maxsus dissertatsion tadqiqot olib borilgan bo'lib, unda oila, mahalla va maktab hamkorligi asosida o'quvchi-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan, tadqiqotning ilmiy yangiligi sifatida oila-mahalla-ta'lim tizimi hamkorligida qizlarda kognitiv, konativ va boshqa komponentlarni shakllantirish modeli taklif etilgan ^[3.1]. Mazkur tadqiqotda zardushtiylik dinining muqaddas kitobi "Avesto"da xotin-qizlar faollik va saodatni ifodalovchi "rita sia bonu" nomi bilan ulug'langani ham ta'kidlanib, qizlar tarbiyasiga e'tibor o'zbek xalqining qadimiy madaniy an'analaridan kelib chiqadigan tarixiy-ma'naviy zaruriyat ekanligi ko'rsatib berilgan ^[3.1].

Maqolaning maqsadi — qizlar tarbiyasida oila va mahalla bilan hamkorlikni tashkil etishning milliy va xalqaro ilg'or tajribalarini ilmiy adabiyotlar va aniq raqamli ma'lumotlar tahlili asosida ochib berish va ularni amaliyotga joriy etishning pedagogik yo'llarini asoslashdan iborat.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Milliy pedagogik tajriba

“Yosh avlodni ma‘naviy-axloqiy tarbiyalashda oila, mahalla hamda ta‘lim muassasasi hamkorligi” Kontseptsiyasining asosiy maqsadi yosh avlodni, jumladan qizlarni, o‘zbek xalqining boy milliy, madaniy, tarixiy an‘analari va umumbashariy qadriyatlarga asoslangan samarali pedagogik texnologiyalar asosida tarbiyalash, ota-onalar, pedagoglar va mahalla faollarining milliy pedagogik madaniyatini oshirishdan iborat ekanligi belgilangan ^[2.1]. Kontseptsiyada milliy va umuminsoniy tarbiyaning o‘zaro aloqasi alohida ta‘kidlanadi: milliy yo‘nalishda yoshlarning o‘zlikni anglashi va vatanparvarligi, umuminsoniy yo‘nalishda esa hamkorlikdagi pedagogik faoliyatning global tendensiyalarga moslashishi nazarda tutiladi ^[2.1].

Yigitlarni mustaqil hayotga tayyorlashda oila, maktab, mahalla hamkorligi masalalarini o‘rgangan tadqiqotchilar farzand tarbiyasida oiladagi ijtimoiy-psixologik muhitning rolini chuqur tahlil qilganlar ^[4.1], bunda oilaviy munosabatlar sifati va ota-onalarning pedagogik tayyorgarligi o‘smir qizlarning oilaviy hayotga psixologik tayyorligini belgilovchi asosiy omil sifatida ko‘rsatilgan ^[4.2]. Mahalla institutining ahamiyati borasidagi tadqiqotlarda esa oila ijtimoiy institut sifatida muhim funksiyalarni bajarishi, mahalla muhitida qadriyatlar o‘zlashtirilishi va ijtimoiy ideallar tanlab olinishi ta‘kidlanadi ^[6.1].

Xalqaro tashkilotlar tajribasi va aniq natijalar

BMT Qizlar ta‘limi tashabbusi (UNGEI) tomonidan tayyorlangan hisobotda qizlar ta‘limi sohasidagi muvaffaqiyatli aralashuvlarning keng doirasi taqdim etilgan bo‘lib, unda UNICEF, Jahon banki, YUNESKO va FAWE kabi tashkilotlarning hamkorlikdagi tajribasi umumlashtirilgan ^[8.1]. FAWE, YUNESKO IICBA va UNICEF hamkorlikda ishlab chiqqan “Genderga sezgir pedagogika” bepul onlayn kursi o‘qituvchilarni qiz va o‘g‘il bolalarning ta‘lim ehtiyojlariga teng darajada javob berishga o‘rgatadi ^[9.1].

Mahalla darajasidagi qizlar klublari tajribasining samaradorligi xalqaro tadqiqotlarda aniq raqamlar bilan tasdiqlangan. Bangladesh notijorat tashkiloti

BRAC tomonidan 1993-yildan beri butun dunyoda 9000 dan ortiq “O‘smirlar uchun huquq va turmush ko‘nikmalari” (Empowerment and Livelihood for Adolescents — ELA) klublari tashkil etilgan bo‘lib, har bir klub taxminan 30 nafar o‘smir qiz uchun xavfsiz makon vazifasini bajaradi va shu hamjamiyatdan tanlangan tengdosh-mentor rahbarligida hayotiy ko‘nikmalar, tadbirkorlik va salomatlik bo‘yicha ta‘lim beradi ^[11.1]. Jahon banki tomonidan o‘tkazilgan qat‘iy baholash natijalariga ko‘ra, Ugandadagi ELA klublari faoliyat ko‘rsatgan jamoalarda yosh ayollarning daromad keltiruvchi faoliyatdagi ishtiroki 48 foizga oshgan, o‘smirlar orasidagi homiladorlik darajasi esa 34 foizga kamaygan ^[11.2], Syerra-Leonedagi Ebola epidemiyasi davrida esa klub a‘zosi bo‘lgan qizlarning maktabni tashlab ketish ehtimoli ikki baravar past bo‘lgan ^[12.1]. Bu natijalar mahalla miqyosidagi mentorlik va xavfsiz makon modeli qizlar tarbiyasida o‘lchanadigan ijtimoiy samara berishini ko‘rsatadi.

Oilalarni qizlar ta‘limiga jalb etishning yana bir ilg‘or shakli — shartli pul transferlari (Conditional Cash Transfers, CCT) tizimidir. Braziliyaning “Bolsa Família” dasturi doirasida 2011-yilda 12 million oila (taxminan 46 million kishi, mamlakat aholisining choragi) bolalarni maktabga yozdirish va kamida 75 foiz davomatni ta‘minlash sharti bilan pul yordami olgan, dastur natijasida 2003–2008-yillarda kambag‘allik darajasi 12 foizdan 4,8 foizga tushgan ^[13.1]. Bangladeshning Ayol o‘rta maktab stipendiyasi dasturi (Female Secondary School Stipend) tahlili shuni ko‘rsatadiki, CCT aynan qizlarning o‘rta ta‘limga jalb etilishini sezilarli oshirgan, biroq o‘g‘il bolalar qamroviga deyarli ta‘sir ko‘rsatmagan ^[14.1]. Hindistonning G‘arbiy Bengaliya shtatida 2013-yilda joriy etilgan “Kanyashree Prakalpa” dasturi qiz bolalar ta‘limini rag‘batlantirish va bolalikdagi nikohning oldini olishni maqsad qilib, hozirga qadar 6,45 million qizni qamrab olgan ^[15.1]. Bu tajribalar oilalarning iqtisodiy rag‘batlantirilishi qizlar ta‘limiga jalb etishning samarali vositasi ekanligini tasdiqlaydi.

Xulosa qilib aytganda, milliy pedagogik tajriba qizlar tarbiyasida oila-mahalla-ta'lim uchligining qadriyatli-ma'naviy asoslarini ta'minlasa, xalqaro tashkilotlar tajribasi (BRAC, CCT dasturlari) ushbu hamkorlikni institutsional dastur va o'lchanadigan natijalar darajasiga ko'tarish yo'llarini ko'rsatadi. Ikki tajribaning uyg'unlashtirilishi O'zbekiston sharoitida samarali milliy modelni ishlab chiqish imkonini beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda nazariy tahlil, tizimlashtirish, qiyosiy-pedagogik tahlil, statistik ma'lumotlarni tahlil qilish va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Milliy dissertatsion ishlar, konferensiya materiallari, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari va qat'iy baholash (randomized evaluation) natijalari tahlil qilindi. Metodologik asos sifatida aksiologik, tizimli-faoliyatli va qiyosiy-pedagogik yondashuvlar olindi, bu milliy va xalqaro tajribani bir-birini to'ldiruvchi yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

1. Qizlar tarbiyasida oila-mahalla hamkorligining ilg'or shakllari

O'tkazilgan tahlil natijalariga ko'ra, qizlar tarbiyasida oila va mahalla bilan hamkorlikni tashkil etishning quyidagi ilg'or shakllarini ajratish mumkin: birinchidan, mahalla miqyosidagi qizlar klublari va xavfsiz makonlar — BRAC ELA modeliga o'xshash, tengdosh-mentor rahbarligida hayotiy ko'nikma va ijtimoiy faollikni rivojlantiruvchi tuzilmalar ^[11.1]; ikkinchidan, ona-qiz munosabatlarini mustahkamlashga yo'naltirilgan oilaviy treninglar; uchinchidan, mahalla faollari va maktab psixologi hamkorligida olib boriladigan individual kuzatuv va maslahat tizimi; to'rtinchidan, kam ta'minlangan oilalardagi qizlar ta'limini iqtisodiy rag'batlantirish (stipendiya, shartli pul yordami) mexanizmlari ^[15.1].

2. Ilg'or tajribalarni amaliyotga joriy etishning pedagogik shartlari

Ilg'or tajribalarni samarali joriy etish uchun bir qator pedagogik shartlarga rioya qilish zarur:

1. Milliy qadriyatlar bilan uyg'unlik — xalqaro tajribadan olingan har qanday model O'zbekiston milliy-ma'naviy qadriyatlariga moslashtirilgan holda joriy etilishi lozim, aks holda u jamiyatda qabul qilinmaydi.
2. Tengdosh-mentorlik tamoyili — BRAC tajribasidagi kabi mentorlar shu mahallaning o'zidan tanlangan, qizlarning muammolarini ichdan tushunadigan kattaroq yoshdagi qizlar bo'lishi maqsadga muvofiq ^[11.1].
3. Pedagoglarning genderga sezgir metodikalardan xabardorligi — FAWE va YUNESKO tajribasidagi kabi o'qituvchilarni maxsus tayyorlash ^[9.1].
4. Iqtisodiy rag'batlantirishni nishonli qo'llash — CCT dasturlari tajribasi shuni ko'rsatadiki, pul yordami aniq shartlar (maktabga yozilish, davomat) bilan bog'langanda eng samarali bo'ladi ^[13.1].
5. Natijalarni qat'iy baholash va monitoring qilish — joriy etilgan tajribalar samaradorligini statistik ko'rsatkichlar (maktab davomati, ijtimoiy faollik) orqali muntazam o'lchash.

3. Joriy etishning bosqichli modeli

Ilg'or tajribalarni amaliyotga joriy etishning uch bosqichli modelini taklif etish mumkin. Birinchi, moslashtirish bosqichida xalqaro tajriba (BRAC ELA, CCT) milliy qadriyatlar va mahalliy sharoitga moslashtiriladi. Ikkinchi, sinov-amaliyot bosqichida tanlangan mahallalarda tajriba-sinov tariqasida joriy etiladi, natijalar qat'iy baholanadi. Uchinchi, kengaytirish bosqichida muvaffaqiyatli sinalgan tajriba boshqa mahallalarga va tumanlarga tarqatiladi — bu yondashuv BRACning ELA klublarini davlat maktablari tizimiga integratsiya qilish (ELAS) tajribasiga mos keladi

Aynan shu kengaytirish tamoyili amaliyotda o‘zini oqlagan: BRAC Uganda Ta‘lim vazirligi bilan hamkorlikda ELA dasturini davlat o‘rta maktablariga joriy etish (ELAS) loyihasini ishlab chiqqan, bu esa samarali xizmatlarni keng miqyosda yetkazish va ularni davlat tizimiga singdirish imkonini bergan ^[11.2]. O‘zbekiston sharoitida bunday integratsiya mahalla va maktab tizimlari orqali amalga oshirilishi mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, qizlar tarbiyasida oila va mahalla bilan hamkorlikni tashkil etish milliy pedagogik merosga, zamonaviy ilmiy tadqiqotlarga, shuningdek xalqaro tashkilotlarning aniq raqamli natijalarga ega tajribasiga tayanishi lozim. Jadid ma‘rifatparvarlari merosi va o‘zbek olimlarining tadqiqotlari ushbu hamkorlikning qadriyatli-nazariy asosini, BRAC ELA klublari, FAWE genderga sezgir pedagogikasi va shartli pul transferlari dasturlari esa institutsional, o‘lchanadigan natijaga ega amaliy asosini tashkil etadi.

Taklif etilgan uch bosqichli model — moslashtirish, sinov-amaliyot va kengaytirish — amaliyotga tatbiq etilganda qizlar tarbiyasida oila-mahalla hamkorligini sifat jihatidan yangi, natijaga yo‘naltirilgan bosqichga ko‘tarish, ularning ijtimoiy faolligi va shaxsiy rivojlanishini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- [1] Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. — Toshkent: Matbaai Turkiston, 1913 (qayta nashr: “O‘qituvchi” nashriyoti, 1992). — 10-b.
- [2] “Yosh avlodni ma‘naviy-axloqiy tarbiyalashda oila, mahalla hamda ta‘lim muassasasi hamkorligi” Kontseptsiyasi // Qo‘qon DPI ilmiy axboroti. — 1-b.

- [3] Oila, mahalla va maktab hamkorligi asosida o'quvchi-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish: dissertatsiya avtoreferati // "Oila va xotin-qizlar" ilmiy-tadqiqot instituti. — Toshkent. — 1-b.
- [4] Akramova F.A., Bilolova Z.B. Farzand tarbiyasida oiladagi ijtimoiy-psixologik muhitning roli // "Yuksak ma'naviyatli shaxsni tarbiyalashda xotin-qizlarning roli" respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. — Jizzax, 2018. — 50–53-b.
- [5] Ilm-fan, texnika va texnologiya taraqqiyoti sharoitida qizlar tarbiyasi // International Scientific and Practical Conference materiallari. — 1-b.
- [6] Oila ijtimoiy institut sifatida: mahalla muhitida qadriyatlarning o'zlashtirilishi // O'zbekiston Respublikasi Oila va xotin-qizlar davlat qo'mitasi konferensiya materiallari. — 2022. — 1-b.
- [7] Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarining oila bilan hamkorligi // Zenodo ilmiy nashri. — 2024. — 1-b.
- [8] Scaling up good practices in girls' education // UNESCO, UNGEI report. — P. 1–3 (UNICEF, World Bank, FAWE, Commonwealth Secretariat hamkorligida).
- [9] Gender-Responsive Pedagogy eLearning course // FAWE, UNESCO IICBA, UNICEF. — 2024. — P. 1.
- [10] We Are ABLE — Achieving Better Education and Living project (2023–2025) // UNESCO, CJ Group. — P. 1.
- [11] Empowerment and Livelihood for Adolescents (ELA) programme // BRAC International. — 1993–2025. — 1-band (klub tuzilishi), 2-band (Uganda natijalari: +48% daromad faolligi, –34% homiladorlik; ELAS integratsiyasi).

- [12] Empowerment and Livelihood for Adolescents (ELA) in Sierra Leone: randomized evaluation // J-PAL (Abdul Latif Jameel Poverty Action Lab). — P. 1.
- [13] Brazil's Bolsa Família conditional cash transfer programme // World Bank; Lindert K. et al. The Nuts and Bolts of Brazil's Bolsa Família Program. — Washington DC: World Bank, 2007. — 1-b.
- [14] Akhter S. Impact of Conditional Cash Transfers on school enrolment: secondary education in Bangladesh. — Master of Public Policy thesis, 2015. — 1-b.
- [15] Kanyashree Prakalpa scheme (West Bengal, India, 2013) // Government of West Bengal data. — 1-b. (6,45 mln benefitsiar).